№ 243 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ ԴԵԿՏԵՄԲԵՐԻ 8

1905

ԵՐԵՍՈՒՆԵՐԵՔԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ ԴԵԿՏԵՄԲԵՐԻ 8 № 243

ՄՇԱԿ

Տարեկան գինը 10 բուբլի. կէս տարվանը 6 բուբլի. առանձին համարները 5 կոպէկով.

Թիֆլիսում գրվում են խմբագրատան մէջ.

Մեր հասցէն. Тифлисъ, редакція «Мшакъ». կամ Tiflis, Rédaction «Mschak».

Տէլէֆոն № 253.

Խմբագրութիւնը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ (բացի կիրակի և ազգ օրերից)

Յայտարարութիւն ընդունվում է ամեն լեզուով.

Յայտարարութիւնների համար վճարում են իւրաքանչիւր տողատեղին 10 կոպէկ.

Տէլէֆոն № 253.

ՀԻՄՆԱԴԻՐ ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ

ԲԱՑՎԱԾ Է ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՄՇԱԿ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԼՐԱԳՐԻ

ԱՌԱՋԻԿԱՅ **1906** ԹՒԱԿԱՆԻ ՀԱՄԱՐ

(34-ՐԴ ՏԱՐԻ)

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳԻՆԸ. «Մշակի» տարեկան գինը 10 բուբլի է, տասն և մէկ ամսվանը նոյնպէս 10 բ., տասն ամսվանը՝ 9 բ., ինն ամսվանը՝ 8 բ., 8 ամսվանը՝ 7 բ., 6օթ և վեց ամսվանը՝ 6 բ., հինգ ամսվանը՝ 5 բ., չորս ամսվանը՝ 4 բ., երեք ամսվանը՝ 3 բ., երկու ամսվանը՝ 2 բ. և մի ամսվանը՝ 1 բուբլի:

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆԵԱՆ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ. Ամերիկայի բաժանորդները պէտք է վճարեն տարեկան 6 օլլար. Եւրօպայի բաժանորդները՝ 30 ֆրանկ. Պարսկաստանի բաժանորդները՝ 10 բուբլի:

«Մշակի» գրվել կարելի է ԽՄԲԱԳՐԱՏԱՆԸ. (Բազարնայա և Բարօնսկայա փողոցների անկիւն): Սառորագրվել կարելի է միայն ամսի 1-ից:

Կայսրութեան ուրիշ քաղաքներից «ՄՇԱԿԻՆ» գրվելու համար և առհասարակ նամակներ և ծրարներ ուղարկելու, պէտք է դիմել հետեւեալ հասցէով. ТИФЛИСЪ, Редакція „МШАКЪ" իսկ արտասահմանից՝ TIFLIS, Rédaction du journal «MSCHAK».

Յայտարարութիւններ ընդունվում են բոլոր լեզուներով:

ԱՊԱՌԻԿ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՉԷ ԸՆԴՈՒՆՎՈՒՄ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Արդարադատ եղէք. Վերջին տեղեկութիւններ. Տեղեկութիւններ գաւառից.—ՆԵՐԲԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. Մամուլ. Մարքե և փասարը. Բագուի կեանքից. Դեպի Թուրքերի կողմը. Օտարազգիների միջամտութիւնը, Գանձակի դէպքերը. Բաթումի դէպքերը. Նամակներ Մօսկվայից. Ազգաբերի աշխարհից: Ներքին լուրեր.—ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ.—Անգլիական պառլամենտական մինիստրութեան անկումը. Քարաքարի մասուլից. Արտաքին լուրեր.—ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. — ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ կարմիր հեքեաթներ. Տիրահնչակ Բոգուսլավսկին:

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏ ԵՂԷՔ

Նորերս Թիֆլիսում տեղի ունեցաւ կանանց մի ժողով, որի նպատակն էր հայ-թուրքական ընդհարումների առիթով որոշումներ կայացնել: Ժողովը ունեցաւ երկու նիստ և մշակեց որոշումներ, որոնք յայտնի են մեր ընթերցողներին:

Այս նիստերում մի քանի հռետորներ առանձին ուշադրութիւն նուիրեցին Թիֆլիսում տեղի ունեցած այն մի քանի դէպքերին, երբ հայերը յարձակվել են Թուրքերի վրա և նրանց կոտորել: Այդ դէպքերը առանձին շեշտով ընդգծվում էին, մեկնութիւնների ենթարկվում, նորից և նորից լուսաբանվում և յետոյ նրանց հիման վրա ընդհանուր եզրակացութիւններ են դուրս բերվում հայերի մասին:

Մենք, որ միշտ վերաբերվել ենք խիստ և անխնայ կերպով մեր ազգի պակասութիւններին, այսահետև էլ երբէք չենք խուսափի մերկացնել մեր մէջ կատաբվող վատ գործերը ու զգուշացնել պարզ-ները և մենք Թիֆլիսի դէպքերի հէնց առաջին օրվայ լոյս տված «Մշակի» համարում մի յօդուած նուիրեցինք այդ հարցին և զգուշացրինք հայերին սխալ քայլեր անելուց: Մենք օրինակ բերինք այն, որ տեղի ունեցել Թուրքի խանութի մասնաւոր կողոպտման մի դէպք, որին մասնակից են եղել հայեր: Մենք յիշատակելով այդ դէպքը, պախարակեցինք եղած ստորութիւնը և յորդոր կարդացինք հասարակութեան ուշի ուշով հետեւելու, որպէս զի այդպիսի քամնելի դէպքեր չը կրկնվեն:

Ուստի ոչ մի խօսք չէր կարող լինել այն բանի մասին, որ մենք նպատակ ենք դրել հային միայն լուսաճանչ փայլի մէջ ցոյց տալ և փակում ենք մեր աչքերը նրա պակասութիւնների վրա:

Ոչ: Այդպիսի բան չը կայ և չէ կարող լինել:

Բայց պատրաստ լինելով յիշատակել այդ բացասական դէպքերը և մերկացնել նրանց հեղինակներին, մենք գիտենք և եղրակացութիւններ անել նրանց բնաւորութեան և նշանակութեան մասին: Բացասական դէպքերը համապատասխան նշանակութիւն ունեն և մենք խիստ գնահատութեան ենթարկելով նրանց, չենք մոռանում ամբողջ երևոյթի և մեծ խնդրի բնաւորութիւնն ու արժէքը:

Եւ հասկանալի է, որ մենք չենք կարող չը վրդովվել, երբ այդ բացասական դէպքերը մեր առաջ շարվում են իբրև ամեն բան որոշող և պայմանաւորող, երբ սարսափելի ոճիրներ, մասսային դիւական յանցանքներ, գաւազրական սոսկալի ծրագիրներ անտես են առնվում մի քանի բացասական դէպքերի պատճառով:

Այնտեղ, ուր կատարվում է մի այնպիսի մեծ ողբերգութիւն, ինչպէս են Թուրքական մասսաների արշաւանքը հայերի վրա, ուր աւերվում են ամբողջ գիւղեր, բռնի մահմեդականացվում են քրիստոնեաներ, առևանգվում են կանայք և հրդեհի են մատնվում կուլտուրական ձեռնարկութիւններ, այնտեղ լռել այդ քամնելի արարքների դէմ և յիշատակել հայերի կողմից կատարված, մի երկու յանցաւոր գործեր, նշանակում է կորցրած լինել իրերի և երևոյթների գնահատութեան բարոյական չափը և բոլորովին մնալ լինել պատմական և հասարակական երևոյթների հասկանալու համար:

Մինթ զուբ կարծում էք, որ երբ բոլոր գաւառները կամ Լիբանանի քրիստոնեաները ընդհարվել են Թուրքական հրոսակների հետ, տեղի չեն ունեցել սոսկալի Թուրքական գոհեր, մինթ երբ հուզեցնողները և գրանց նման նահատակները մարտաւոր էին իրանց կեանքի համար, նրբանք մի քանի անմեղ գոհեր չէին վերցնում հակառակ բանակի:

Անշուշտ վերցնում էին և վերցնում են:

Բայց ով որ համարձակվէ Բարդուղիմէոսեան գիշերները սարքողներին ապտակացնել, կամ հուդենոտներին ուսացնել այն պատճառով, որ հուդենոտներից մէկը մի անմեղ գոհ է վերցրել յարձակվողների բանակից:

Հայը, որ ինքը շատ դիւրազգայ է դէպի հոսող արիւնը և աւերումները, միշտ զղուել է և կը զղուի բարբարոսական գործողութիւններից և կը պախարկէ ամեն մի քամնելի դէպք, որ կատարված կը լինի գաղանացած կամ կատաղած հայի ձեռքով. բայց նա չի ների այն դատաւոր ձեռացողներին, այն իրանց միջնորդ հրատարակողներին, որոնք չեն ըմբռնի և չեն հասկանայ ասենչվող, զոհվող, նահատակվող կուլտուրական ժողովրդի իսկական բնաւորութիւնը և նրա բռնած գիրքը ու թեթեամիտ կերպով կարձակեն անհիմն վճիռներ:

Որպէս զի ձեր ասածը յարդելի լինի և կարողանայ ազդել մարդկանց վրա, նախ պէտք է վստահութիւն վայելէք, լուրջ, բարեխիղճ, անաչառ դատաւորի անուն վաստակէք:

Կանանց ժողովը իր ամբողջութեամբ աւելի բարձր էր առանձին իր անդամներից և նա կարողացաւ յետ մղել ուրիշ շղարշել զրպարտութիւնները և սխալ եզրակացութիւնները:

Եւ այդպէս էլ կը լինի միշտ: Առողջ քննադատութեան առաջ կը չքանան, կանհետանան մասնաւոր դաւերը և սահմանափակ հասկացողութիւնները:

Մենք միշտ հաւատացել ենք ապագայի անկաշառ և արդար դատաստանին. բայց մեզ համար ծանր է ներկայ ազգանների ժամանակ առանց ներքին վրդովմունքի տեսնել, թէ ինչպէս մարդիկ բութ և խուլ են դէպի արդարութիւնը և որքան հեշտ կերպով նրանք անձնասիրաբար են լինում չարի թելադրութիւններին:

Մենք չենք ցանկանում, որ մեզ դատողները հայասէր լինեն: Ոչ: Դա ամենեին հարկաւոր չէ: Այլ մենք պահանջում ենք, որ մարդիկ անկողմնապահ, արդարադատ լինեն, որ գոնէ վարակված չը լինեն հայատեցական խմորով և ընդունակ լինեն հասարակական երևոյթները ըմբռնել և նրանց գնահատել ըստ արժանւոյն:

ՎԵՐՋԻՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Թիֆլիսի առաջնորդ Դարեգին արքեպիսկոպոսը սացել է հետեւեալ հեռագիրը Ղազախից, դեկտ. 6-ին, ժամը 3-ին ցերեկ.

«Ղազախի գործակալ Ապրահամ քահանան, նօրմալ դպրոցի տեսչի հետ դիմում են հայ ժողովրդին՝ խնդրելով եբաշխատել իրանց կեանքը կամ ազատել այն 60 գերիների հետ միասին, որոնք պատանդվել են տեղական զօրանոցում և զրկված են կենդանական մթերքներից: Զօրքը անկարող է նրանց ազատել, Թուրքերը թոյլ չեն տալիս տանել նրանց հայ գիւղերը: Որոշեցէք տալիս գեբիների վիճակը: Աւերումները և հրդեհները շարունակվում են»:

Թիֆլիսի թեմի առաջնորդը Ղազախից, դեկտեմբերի 7-ին, 9 ժ. 30 ր. կէսօրից յետոյ ստացել է հետեւեալ հեռագիրը. «գերի եմ ընկել Թուրքերի ձեռքը. չեն թողնում, որ ճանապարհ ընկնեմ: Ազատեցէք:

Գործակալ Ապրահամ

Երեքշաբթի, դեկտ. 6-ին, առաւօտեան ժամը 10-ին Բագուից եկող գնացքը հասնելով Թաւուզ կայարանը, այդտեղ մնում են վագօն 15 գինուած Թուրքեր: Երբ գնացքը կանգ է առնում Ադամաֆա կայարանի առաջ, Թուրքերը մրատնում են երկրորդ կարգի վագօնը և հարցնում. «այստեղ հայ կայ»: Մի Թուրք ուղեւոր, որի մօտ նստած են լինում երկու հայեր, պատասխանում է, թէ «հայ չը կայ, սրանք վրացիներ են»: Դժբախտաբար, 14 տարեկան մի հայ պատանի, որ գալիս էր Եկատերինոդարից և հեռու կանգնած էր, նկատվում է Թուրքերից, որոնք իսկոյն յարձակվում են թշուառի վրա, ատրճանակը պարզում ճակատին և դաշոյնը խրում փորը և տեղն ու տեղը սպանում: Սպանութեան ականատես են լինում երկու պահապան զինուորները, որոնք ոչ մի միջոց ձեռք չեն առնում, մարդասպան Թուրքերին չեն ձերբակալում՝ ասելով, որ իրանք երկու հոգի են, իսկ Թուրքերը 15:

«Кавк. Рабоч. Листокъ» լրագրի մէջ կարդում ենք. Թաղարաբ կոմխիպայի մամիդական ազգաբնակութեան ներկայացուցիչներից մէկի խօսքով, Բօրչալուի Թուրքերը, որոնք եկել էին օգնելու իրանց հաւատակիցներին, բերել էին իրանց հետ զատարկ տոպրակներ կողոպտված իրերի համար: Բայց երբ բօրչալուցիների յոյսերը չարդարացան և նրանց մինչև անգամ չը թողեցին մօտենալ «թշնամիներին», նրանք կողոպտեցին մամիդականների խանութները, պատճառաբանելով իրանց այդ վարմունքը նրանով, որ իրանց համար անյարմար է կանանց մօտ դատարկ ձեռքով վերադառնալ»:

Մեր խմբագրութիւն եկան Թիֆլիսցի երկու եղբայր Մկրտիչ և Գէորգ Յարութիւնները և յայտնեցին հետեւեալը: Իրանք ապրում էին ս. Սարգսի փողոցում, Թիֆլիսի VI քաղաքամասում, Սարգսա Խարազանի տանը: Թիֆլիսի վերջին դէպքերի ժամանակ Թուրքերը կոտրատել են իրանց բնակարանի դռները ու լուսամուտները, նեղս մտել և կողոպտել են տան մէջ գտնված բոլոր իրերը—մօտ 1000 բուբլու արժէքի: Բացի դրանից տարել են 1000 բ. առձեռն դրամ և 4,000 բուբլու մուրհակներ ու առորագրական թղթեր: Այդ է եղել այդ հին ընտանիքի ամբողջ կարողութիւնը և այդ ամենից նրանք այսօր բոլորովին զրկված են: Հարց է առաջանում այժմ. ում դիմեն, մրատեղից սպասեն արդարութիւն:

Անցեալ օրը, ինչպէս հաղորդել էինք, Թուրքերը մտել էին առաւօտեան մարդասաբ գնացքը Ադամաֆա կայարանում և դուրս քաշել II կարգի վագօնից մի 14-15 տարեկան հայ տղայի ու սպանել նրան: Իսկ էկսօրից յետոյ եկող գնացքի մէջ խուժելով, այդ զինված հրոսակները որոնել են հայեր: «Երմանի վէրը» (հայերը ուէգը), բղաւելով, մտել են II կարգի վագօնը, բայց վերջինիցն ու կօնդուկտորները համոզել են, որ հայ չը կայ գնացքում—այդ գաղտնիները հեռացել են:—Եւ դեռ ևս մեր բարի դրացիների—մեր «բարեկամ» վրացիների մէջ գտնվում են մարդիկ, որոնք «հայ-թուրքական» ընդհարումները խորացնելու համար դիմում են հային էլ, Թուրքին էլ—կարծես դրանք բարոյապէս ու կուլտուրապէս իրար հաւասար մեծութիւններ են: Ոչ, պարոններ. յարձակվողը, գաղանութիւն անողը Թուրքն է, հայի մէջ յարձակումն ու գաղանութիւնը խորը բացառութիւններ են և հաղագիւտ, իսկ Թուրքերի մէջ դա համարեա ընդհանուր օրէնք է: Եթէ խոսպէս ուզում էք այս անմիտ արիւնհեղութեան ընդհատումը, դիմեցէք միայն Թուրքին, խրատեցէք միայն նրան. հայն ասունց ձեր քարոզի էլ խաղաղ ժողովուրդ է, պաշտան լոկ կուլտուրական զարգացման: Նա վաղուց է վերադարձել նոր ու փրկարար հասարակական շարժման: Դիմեցէք Թուրքին, խրատեցէք նրան. իսկ եթէ ձեր խրատը չազդէ, եթէ ձեր խօսքը նրան յետ չը կանգնեցնէ ըէակցիայի ձեռքին գործիք լինելուց, այն ժամանակ անկեղծարար և կարիճութեամբ դէնք առէք, ուժով զսպելու ոչ մի խօսք չը լսող այդ սարրին: Եթէ ոչ զուք գրում էք—իսկ ձեր գրածը կարդում է միայն հայը: Թուրքերից կարդում են միայն մի քանի խանութ ու բէգեր, որոնք իրանք են գրգռում, իրանք են խրախուսում այս բոլոր արիւնհեղութիւնները, թալանն ու հրդեհումները:

Նուիրուց հեռագրել են փոխարքային տեղական պաշտօնատար անձերը և զօրք խնդրել, որպէս զի կարելի լինի առաջն առնել այնտեղ ծագելու հնարաւորութիւն և հաւանականութիւն ունեցող Թուրքական յարձակումները, կողոպտումները և կոտորածը: «Кав.» լրագրին ասում է, որ Կովկասի փոխարքան, աչքի առաջ ունենալով այդ հեռագիրը, կարգադրութիւն արեց Ցարսկի-Սելօյից Նուխի ուղարկել անհրաժեշտ թիավ զրահանոցներ:

Ղարաեազի մօտիկ կայարաններից մէկում անցեալ օրը 48 հոգի լաւ զինված Թուրքեր գալիս են մարդատար գնացքը թալանելու և մէջը գտնվող հայերին կոտորելու: Կայարանի պետարարը և այնտեղ գտնված զօրքերի հրամանատարը, տեսնելով որ իրանց ուժերը բաւարար չեն (?) Թուրքերին զսպելու (!) համար, խնդրելով ու համոզելով յետ են կացնում ասաղտներին իրանց մտադրութիւնից:

ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԴԱՒԱՌԻՑ

Շաբաթ, 21 նոյեմբերի: Ամսոս 12-ին ցերեկը, Ղուրբանքեասան, Ղուրդուլար, Զաթմայ և Զրաթայ Թուրք գիւղերի բնակիչները յարձակվեցին Այար գիւղի հայերի նախրչիների վրա, ու սկսեցին քշել տանել նրանց նախիրը: Նախրչիներից մէկը կարողացաւ փախչել, գիւղը հասար տանել, իսկ մնացեալ Թուրքերը նախիրի հետ քշեցին տարան դէպի Ղուրբանքեասան: Այարի օգնականը խնդրեց մեզ տուեց երկու վերստ հեռաւորութեամբ Բէշլիքանդում բնակվող պրիստաւ Կովշալիին, որը վերցնելով իր հետ մի քանի օգնականներ և նրանց օֆիցերին, շտապեց նախիր փախցնող Թուրքերի յետևից և հասնելով նրանց «փարան—թօքան» գետակի վրա, պրիստաւը և օֆիցերը տեսան իրանց աչքով, որ Թուրքերը փախցնում են այարցիների նախիրը և մի քիչ տարածութեան վրա սկսեցին հետևել նրանց մինչև Ղուրբանքեասանի սահմանները, բայց այդտեղ յիրված 4—5 գիւղի Թուրքերը միանալով շրջապատեցին պրիստաւին և օֆիցերին ու սկսեցին գնդակների կարկտաներ տեղալ նրանց վրա: Վերջիններս չը կարողանալով դիմադրել Թուրքերին, յետ նահանջեցին: Օֆիցերը, որ միշտ հետամուտ էր լինում հայ քաջերին որսալու ու նրանց զէնքերը խլելու, կարծում էր նրանց օգնութեան, բայց ձեռք չէին ընկնում նրանք, տեղ էլ չէիր, որ փախչէր, ազատվէր Թուրքերից, որոնք փախցրեցին պրիստաւին, օֆիցերին ու կազակներին մինչև Դաւալ ձորի քարաժայռը և այդ տեղից կամ բոլորին պիտի ժայռից ցած թափէին, կամ կոտրէին, բայց բարեբախտաբար, հանկարծ կողմից հասաս օգնութեան Ենկիջայ գիւղի քաջ հայերը ու սկսեցին դիմադրել Թուրքերին, այսպիսով պրիստաւը և օֆիցերը իրանց կոզակներով թէկ հնարաւորութիւն գտան փախչել Ենկիջայ գիւղը և ազատվել Թուրքերից, բայց այնուամենայնիւ վերջիններս քշեցին տարան Այարցիների 62 հատ ուսուրը: Այդ ողորմելիները մի անդամ գաղտնին էին կողոպտվել յիշված Թուրքերի ձեռքով, երկու երիտասարդներ զոհ տալով. մէկ էլ այժմ կողոպտվեցին:

Պրիստաւը և օֆիցերը այդ մասին պաշտօնապէս յայտարարեցին գաւառապետ Զերքեզովին, բայց վերջինս պատասխանեց, լաց, որովհետև նախերը պատկանում էր հայերին, տանողները Թուրքեր էին: Ահա թէ ինչպէս: Ամսոս 9-ին, ղուրբանքեասանցի Նաբին և Այարի օգնականը մի քանի պատուաւոր մարդկանց հետ կանչվեցին Շաուրը, գեներալ Նահանգապետ Նագկևիչի մօտ, որտեղ պ. Զերքեզովը յայտնապէս հայերի «մենը ծեծեց» նահանգապետի մօտ, յետոյ այդ տեղից դուրս գալուց յետոյ, Զերքեզովը ղուրբանքեասանցի Նաբին ու կանչին մի ինչ որ փափաստ է հայերի առաջ: Նա էլ նոյեմբերի 11-ին հասնելով ղուրբանքեասան, 12 նոյեմբերին քշել ուսեց այարցիների նախերը, հաւաքելով իր գլխին մօտակայ գիւղերի Թուրքերը:

Այդ ամենը իմանալուց յետոյ լսեց Զերքեզովը, ինչպէս լսեց այն ժամանակ, երբ Թուրքերը կողոպտեցին ու կոտորեցին Գնդեվազ, Ելիին և Այար հայաբնակ գիւղերը, բայց հէնց որ Հօրս գիւղի Թուրքերը կոտորվեցին, Զերքեզովը Թուրքերից ստացած Թուղթով լուրը հասկեց, թէ 800 հայեր յարձակվեցին Հօրսի վրա, կոտորեցին ու այրեցին այդ գիւղը և 3-4 օրվայ ընթացքում փոխ-նահանգապետը, գաւառապետի օգնական Սկիբինսկին և պրիստաւը 12 հայ գիւղերի տաւարը բռնութեամբ, առանց փաստի ու ապացոյցի քշեցին տարան Շաուր ու ծախեցին Շաուրցի հայերի արիւն ծծող Թուրքերին ամենացածր գնով և մէկին քսան անդամ աւելի բաւականութիւն տուեցին հօրսեցի Թուրքերին, իսկ գարնանից մինչև այժմ տառապող գնդեվազցիների, ելիինցիների և այարցիների անընդհատ բողոքները ու մորմոքները մնացին մինչև այսօր առանց լսելու ու բաւականութիւն տանելու:

Այդ բաւական չէր. լսեցինք այս երկու օրը, որ տեղիս պրիստաւ Կովշալին փոխել են ուրիշ տեղ և նրա տեղ նշանակել մի այլ հայատեաց ռուսի. եթէ այդ լուրը հաւատի է, ուրեմն Զերքեզովը և Սկիբինսկին հասան իրանց նպատակին. այսուհետև մի կողմից նրանք, միացած պրիստաւի հետ, պէտք է իրանց բոլոր թունը թափեն Դարալագեազի հայերի վրա, միւս կողմից էլ Թուրքերը աւելի վստահ կերպով շարունակեն իրանց կատաղի յարձակումները հայերիս վրա, միշտ մեղաւոր ձևացնելով մեզ ու սնանցնելով վարչութեան առաջը: Եթէ պրիստաւ Կովշալի, մինչև փոխվելը որքան զրկանքներ, որքան զանութիւն տարաւ Զերքեզովի և Սկիբինսկու ձեռքից, ու դիմադրեց նրանց, միայն նրա համար, որ նրանց—Զերքեզովի և Սկիբինսկու նման հայերին կոտրել չէր տալիս և Թուրքերի արածները պարզապէս և արդարացի կերպով յայտնում էր վարչութեանը:

Մ. Տէր-Աւագեան

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՄԱՄՈՒԼ

Մօսկվայում սկսեց հրատարակվել «Жизнь» անունով մի նոր ամենօրեայ լրագիր: Դա սահմանադրական դեմօկրատների կուսակցութեան օրգանն է, որ իր քաղաքական դատնութիւնները այսպէս է ձևակերպում. «Դեմօկրատական սահմանադրութիւն.—երաշխաւորված ազատութիւններ.—հող՝ գիւղացիների համար.—բանւոր դասակարգի շահերը: Լրագրի № 4-ի մէջ տպված է «Կրկին հայկական կոտորածներ» վերնագրով հետեւեալ յօդուածը.

Գանձակում, ինչպէս հաղորդում է «Русс. Вѣд.» լրագիրը, տեղի ունեցաւ նոր կոտորած, որի ժամանակ սպանված է մօտ 60, իսկ կենդանի մնացածները միլիոնաւոր վնասներ կրեցին:

Ռուս մարդը վերջին մէկ ու կէս ամսվայ մէջ սովորեց այդ տեսակ տեղեկութիւններին: Երբ լրագրում նա տեսնում է տեղեկութիւն մի ջարդի մասին, նայում է գումարին և տեսնելով, որ սպանված է ընդամենը 60 մարդ, թեթեւութիւն է զգում, ասելով՝ փառք Աստուծու, ջարդը մեծ չէ: Յետոյ զարմանքը բթացնում է ներվերը և սովորեցնում է մարդկանց այն միտքը, թէ զոհերը անխուսափելի են: Եւ եթէ մենք խօսեցինք Գանձակի դէպքերի մասին, այդ ոչ այնքան նրա համար, որպէս զի մի աւելորդ անգամ ընդգծենք ռուսական ազգի մինիստրացիայի յանցաւոր անգործութիւնը, որքան ցոյց տալու համար թէ որքան տարբերութիւն կայ այն վերաբերմունքի մէջ, որ ցոյց էր տալիս հասարակութիւնը մի ամիս առաջ և ցոյց է տալիս այժմ դէպի Ջարդերը:

Բագուի հոկտեմբերեան դէպքերը ընկղմվեցին նոյն կարգի համառաստաւան դէպքերի ծովի մէջ. Բագուի սարսափները տեղի տուին Օդեսայի, Կիևի և Տամբովի դէպքերի առաջ, և կովկասեան հասարակութիւնը բաւականաչափ այժ չունէր նոյն բոպէին ազդելու և գործելու: Այժմ նոյն հասարակութիւնը ոչի է առել և երբ ստացաւ տեղեկութիւն Գանձակի կոտորածի մասին, երբ Թուրքական հրոսակները գնդակոծում էին անպաշտպան հայերին գեներալ-նահանգապետ Տակայշվիլիի բարեհաճ համակրութեամբ, երբ այրում էին տները ոսոիկանութեան աչքի առաջ և կողոպտում էին խանութները նրա մատակարութեամբ,—այդ ժամանակ նա բարձրացրեց ահաւոր բղաւոց:

Իսկապէս Տակայշվիլին իրան խիստ աւելի վատ չէր պահում, քան Նախշիվանի Բագուի առաջին Ջարդի միջոցին կամ Փաթվելը երկրորդի միջոցին, քան Տարասովիկին Նախիջևանում, բայց նա թուաւ գենեպալ-նահանգապետութեան տեղից համարեա մի և նոյն օրը:

Գանձակում էին նրան հեռացնել դեռ օրագոստս ամսից, երբ նա չափազանց կասկածելի դէրք բռնեց Շուշու և ուրիշ Ջարդերի միջոցին, բարեկամութիւն էր անում տեղական բէկերի հետ, որոնք ամենամատի Ջարդողներն էին և շատ հեռու էր այն մտքից թէ իրան կը վռնդեն մի վեց տասնեակ մորթված հայերի համար: Նրա խղճի վրա աւելի մեծ բան կար ծանրացած և այս բանը անպատիժ էր մնում:

Բայց ինչ տեղի ունեցաւ:

Ոռքի կանգնեց հասարակութիւնը: Նա փոած կովկասեան ադմինիստրացիայի ձեռքից խլեց խաղաղացման միսիան և հարեց իշխանութիւնները կատարել իր կամքը: Բոլոր ազգու միտինգը Թիֆլիսում, որին աշակցում էր երկաթուղիական ծառայողների գործադուլը, այնպիսի ճնշում գործ դրեց փոխարքայի վրա, որ Տակայշվիլին անյապաղ «հիւանդացաւ» և հրաժարական տուեց:

Կարող ենք հաւատացնել յարգելի լրագրին, որ Թիֆլիսի միտինգը չէր հարկադրողը, այլ Գանձակի կաւող հայութիւնը, որ ուղղակի Տակայշվիլիի դէմքին շպրտեց նրա կատարած դերը և սարսափահար գնեցրեց ոչ միայն հրամարական տալ, այլ և ապրիստ մի աւելի ապտով տեղ որոնել: Այս փոքրիկ սրբագրութիւնը, անտ ամենամիտ, չէ խատում այն սկզբունքը, որ առաջ է բերում դեմօկրատական լրագրերը իբրև հասարակական ինքնապաշտպանութեան ամենագլխաւոր միջոց: Այդ միջոցը հետեւանք է:

Ահա ինչ ճանապարհ է բացվում Կովկասում՝ ամբողջ երկիրը խաղաղացնելու համար: Հասարակութիւնը աշող կերպով դուրս եկաւ բողոքելու, և այս ցոյց տուեց թէ նա յենված է ուժեղ կազմակերպութիւնների վրա, որոնք ընդունակ են գործելու երբ միանգամից գտնված է ճանապարհը, նրանից այլ ևս չէն դուրս գայ: Կազմակերպված բողոք, բոյկոտ, գործադուլ—ահա այն գործիքները, որոնցով առ այժմ կը գործէ կովկասեան կուլտուրական հասարակութիւնը մինչև տեղական բիւրօկրատիայի հեռացնելը, որ արդէն հեռու չէ: Այնուհետև հասարակութիւնը երկրի ճակատագրի տնօրինութիւնը իր ձեռքը կառնէ:

ՄՏՔԵՐ ԵՒ ՓԱՍՏԵՐ

XX

Շարունակենք բերել փաստեր, թէ ինչպէս են մտածում ռուս և վրացի հասարակութեան գնդասան խաւերը Թուրք-հայկական ընդհարումների մասին:

Նոյն «Возрожденіе» թերթում (№ 33) ռուս կանանց մի խումբ հետեւեալ կոչն է տպել.

«Կանայք: Կատարվող դէպքերի սարսափները սառցնում են արիւնը: Դանձակում նորից սկսվեց կոտորած: Արդեօք ժամանակ չէ, որ, վերջապէս, փոքրենք մեր ազգութեան միջոցը մարդկանց քարացած սրտերի վրա: Ազգերի պատմութեան մէջ, ուր յաճախ անզօր է եղել ազդեցիկ տղամարդկանց հզօրութիւնը և նշանակութիւնը, կանանց կանգնած գործունութիւնները, ազնիւ սիրագործութիւնները և նոյն իսկ չընչին ազերսները հրաշքներ էին կատարում: Եւ ուրեմն, կանայք, արդեօք ժամանակ չէ՞ փորձենք մեր ազդեցութեան ոյժը և դիմել սրտագին կոչով մուսուլման և հայ կանանց: Ազերսենք նրանց իրանց բոլոր ազդեցութիւնը գործել իրանց ամուսինների, եղբայրների և որդիների վրա: Կանանց ոյժը այդ դէպքերում մեծ է: Պէտք է յայտնենք նրանց, որ այն զոհերը, որոնք բերվում են գոռոզութեան, ազգասական երկպառակութեան և վիրաւորված ինքնասիրութեան սեղանին, չեն կարող վարձատրել նրանց տարած յաղթութիւնը աւելի շատ թոյլերի վրա: Նրանց ամուսինների, եղբայրների և որդիների թափած արիւնը չի տայ նրանց հոգեկան հանգստութիւն և արտասուքները կը թունաւորեն յաղթանակի քաղցրութիւնը: Այն գիտակցութիւնը, թէ ինչ գնով է զբնված այդ յաղթութիւնը, կարող է տանջել գոռոզ մարդկանց և այդ դէպքը իբրև փառք չի արձանագրվի պատմութեան էջերում, այլ իբրև բարբարոսութեան յաղթութիւն: Կանայք, մեր պարտաւորութիւնն է, մեր նուիրական պարտաւորութիւնը միջամտել այդ գործին, օգնել թշուառներին, ինչով կարող ենք: Ցէ՞ որ նրանք չը գիտեն այս բոպէին, թէ ինչ են կատարում: Ուրեմն, մեր նուիրական պարտաւորութիւնն է հանդէս գալ իբրև թշուառների պաշտպաններ»:

Այս կոչը զարմանալ ցոյց է տալիս, որ ռուս կանայք հաւատարապէս մոռացած են համարում և հայերին և թուրքերին, որ հայերը և թուրքերը չը գիտեն, թէ ինչ են կատարում:

Սխալ դատողութիւն:

Թուրքը շատ լաւ գիտէ, թէ ինչ է կատարում. նա գիտէ, որ թոյլատրված է կողոպտել, աւերել հային, որին համարում է արգելք և խոչընդոտ իր ձգտումների, ուստի և կողոպտում, աւերում է: Հայն էլ գիտէ շատ լաւ, ինչ է կատարում. նա պաշտպանում է իր գոյութիւնը:

Ռուս կանանց այդ կոչին գեղեցիկ պատասխան տուին հայ կանայք („Возрожд." № 39):

«Դուք ձգտում էք, գրում են նրանք, կանգնեցնել հայ-թուրքական կռիւ սարսափները և տալիս էք նրան, ինչպէս և մեր մօտ հարեւանցիներ շատերը, բոլորովին սխալ լուսաբանութիւն: Նրանց հետ զուք ևս մոռանում էք, որ այդ կռիւը ծագեց միայն 1905 թ., այն տարին, երբ դեպի կոչվեցին պատութեան բոլոր մութ ոյժերը: Ժամանակ է, որ հայ-թրքական յարաբերութիւնները իրանց անուանով կոչենք և նրանց մէջ տեսնենք ոչ թէ երկու ազգերի թշնամութեան արդիւնք, այլ երկու հոսանքների կռիւ հետևանք. մենք բիւրօկրատիայի, որ դեռ հզոր է իր անկման մէջ և չէ քաշվում ոչ մի միջոցից ու յենարան է գտել Թուրքազգաս և անարժէք մասսայի մէջ և մեր՝ առաջադիմական ազգայնամոլ պատուասիրվել է անհամեմատ կերպով աւելի կուլտուրական հայ ժողովրդի վրա:

«Դուք վրդովվում էք այդ կռիւի վայրագ արտայայտութիւններով, բայց կարելի է ամբողջովին մեղադրել Թուրքերին. հարիւր տարիներանց գտնվում էին մի պատութեան հովանու տակ, որ իրան դասել էր կուլտուրական երկիրների շարքում և ոչինչ չէր արել նրանց մտաւոր և բարոյական մակերեսոյթը բարձրացնելու համար: Թուրքերին անտես էին արել մինչև այն ժամանակ, երբ նրանք պէտք եկան, իբրև չար ոյժի դէնք. այն ժամանակ գործ դրեցին ամենագազրելի պրովոկացիայ, արձանացրին նրա մէջ թմրած սոսոր ինստինկտները—նախանձ, կիրք դէպի կողոպտումը և թալանը, Թիւրքայից ժառանգած անվստահութիւնը առ հայ-գեաուրը և, պաշտպանելով իր ամբողջ վարմունքով այն հաւատացումը, թէ հայի կեանքը և գոյքը զրված է Թուրքերի տրամադրութեան ներքոյ, հաւանելով նրանց վարմունքի «օրէնութիւնը»—կառավարութիւնը ստեղծեց խռովութիւն, որի հետևանքները մօտ ապագայում շատ պտտաբեր պէտք է լինեն, բայց առ այժմ իրանց ամբողջ ծանրութեամբ ընկել են միայն հայերի վրա:

«Եւս առաւել չէ կարելի մեղադրել հայերին, եթէ ինքնապաշտպանութեան գործում նրանք անցնում են մարդասիրութեան սահմանները. թողնված լինելով ինքն իրանց գիշատիչ հակառակորդի հետ ունեցած կռիւի մէջ, ոգեորված միակ ցանկութիւնով պաշտպանել իրանց գաւառակիցների կեանքը և գոյքը, մեր կամաւորների համեմատաբար փոքրաթիւ խմբերը դիւաբորական պաշտպանական տակտիկայի են հետև

ԳՈԿՈՅԱՆ ԳՈՅ

Ամենամեծ հարգանքով ներկայացնում ենք մեր գնահատանքը Ամերիկայի Ազգային Գրադարանի Սլավոնական բաժնի վարիչ Ալեքսանդր Ֆոմին-Ֆոմիչոն՝ «Բարև» ամսագրի հրատարակման գործում ցուցաբերած անգնահատելի օգնության համար։

Ամերիկայի Ազգային Գրադարանի Սլավոնական բաժնի վարիչ Ալեքսանդր Ֆոմին-Ֆոմիչոն ուսումնասիրում է Ամերիկայի Ազգային Գրադարանի հարուստ հավաքածուն՝ հայ գրականության հետ կապված նյութերի հայտնաբերման նպատակով։ Նա հանդես է գալիս նաև որպես գրական քննադատ։ Նրա գրքերը հրատարակվել են Ռուսաստանում, Ուկրաինայում, Բելգիայում, Գերմանիայում, Ֆրանսիայում, Իտալիայում, Լեհաստանում, Սլովենիայում, Հունգարիայում, Չեխիայում, Սլովակիայում, Հարավային Կորեայում, Ճապոնիայում, Չինաստանում, Թայվանում, Հնդկաստանում, Բանգլադեշում, Նեպալում, Թաիլանդում, Վիետնամում, Կամբոջայում, Մալայզիայում, Սինգապուրում, Ինդոնեզիայում, Արգենտինայում, Բրազիլիայում, Կոլումբիայում, Մեքսիկայում, Պերուում, Ուրուգվայում, Չիլիում, Կանադայում, Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներում։ Նրա գրքերը թարգմանվել են անգլերեն, ֆրանսերեն, գերմաներեն, իտալերեն, հունարեն, հունգարերեն, չեխերեն, սլովակերեն, սլովեներեն, ռուսերեն, ուկրաիներեն, բելարուսերեն, ղազախերեն, ուզբեկերեն, թաթարերեն, հայերեն, վրացերեն, ադրբեջաներեն, թուրքերեն, հնդկերեն, բենգալերեն, նեպալերեն, թաիերեն, վիետնամերեն, ինդոնեզերեն, հունարեն, հարավային կորեերեն, ճապոներեն, չինարեն, իսպաներեն, պորտուգալերեն, գերմաներեն, ֆրանսերեն, իտալեր

[illegible]

ԱՐՄԱՆԴ ՎԱՍԱՊՈՅ

Գրաբար թարգմ. Հայր Յուսիկյանց

Զարդարուն տարեցույցով, նկարներով, գեղեցիկ գրքերով, ինչպես նաև գրասենյակային պիտույքներով ամենամեծ ընտրությունը գտնվում է միայն

Գ. ԼԻՊՄԱՆ ԵՎ ՈՐԴԻ

Գլխավոր գրասենյակ՝ Սանկտ-Պետերբուրգ, Գրիբոյեդովի ջրանցք, տուն № 15։

Գլխավոր գրավաճառանոց՝ Մոսկվա, Կուզնեցկի Մոստ, տուն № 22։

Գրասենյակ՝ Օդեսա, Ռիշելյեի փողոց, տուն № 26։

Գրավաճառանոց՝ Ռոստով-Դոնում, Գլավնայա փողոց, տուն № 76։

Գրավաճառանոց՝ Թիֆլիս, Գոռոդսկոյ, տուն № 1։

Գրավաճառանոց՝ Բաքու, Գոռոդսկոյ, տուն № 1։

Գրավաճառանոց՝ Ռիգա, Գերտրուդի փողոց, տուն № 11։

Գրավաճառանոց՝ Վարշավա, Նովի Սվիատ, տուն № 18։

Գրավաճառանոց՝ Ղրիմ, Սիմֆերոպոլ, Գլավնայա փողոց, տուն № 1։

Գրավաճառանոց՝ Ռիգա, Գերտրուդի փողոց, տուն № 11։

Գրավաճառանոց՝ Վարշավա, Նովի Սվիատ, տուն № 18։

Գրավաճառանոց՝ Ղրիմ, Սիմֆերոպոլ, Գլավնայա փողոց, տուն № 1։

Գրատպված է Գ. Ա. Ալանեանի տպարանում։

Հրատարակիչ՝ Գ. Ա. Ալանեան։

Տպագրվում է Գ. Ա. Ալանեանի տպարանում։

Տպագրության թույլատրվել է 1906 թվականի հունվարի 21-ին։

Տպագրության թույլատրվել է 1906 թվականի հունվարի 21-ին։

Գ. Ա. ԱԼԱՆԵԱՆ

Գ. Ա. ԱԼԱՆԵԱՆ

Գ. Ա. ԱԼԱՆԵԱՆ